

folk/ed. Derg, 2021; 27(1):69-80
DOI: 10.22559/folklor.1376

Güney Sibiryâ Türklerinin Halk Anlatılarında Dönüştürücü Bir Güç Olarak Rüzgâr

Wind As A Converter Power in Turkish Folk Narratives

Fatma Zehra Uğurcan*

Öz

Hava, insanın yaşamsal kaynağı olması sebebiyle üzerinde çokça düşünülen bir konu olmuştur. Antik Çağ felsefesinden mitolojik algılara ve semavi dinlere kadar birçok alanda hava ve onun harekete geçmiş hali olan rüzgârın belli başlı tasavvurlarla karşılık bulduğu görülür. Bu tasavvurların birçoğunda rüzgâr tanrısal bir alamettir. Türk mitolojisinde ise benzer bir şekilde, rüzgârın tanrı ve ruhların hâkimiyetinde olduğuna dair inanışlarla karşılaşılır. Türkler; Yel Baba, Yel İyesi gibi isimler verdikleri ruhların rüzgârları kontrol eden güçler olduklarına inanmışlardır. Ortaya çıkan bu inançlar sadece toplumsal yaşama değil halk edebiyatına da etki etmiştir. Nitekim mitolojik unsurlar edebiyatı zenginleştiren hazinelerdir. Bu bağlamda mitolojik algıların önemli bir parçası olan rüzgârın da anlatılarda kendisine sıklıkla yer bulunduğu söylenebilir. Rüzgâr, anlatılarda kutsal bir dokunuşla kahramanın kaderine olumlu anlamda yön veren ve kahramanı dönüştürebilen bir olgudur. Ancak nadiren rüzgârın anlatı kişilerine olumsuzluklar getirdiği ve hatta rüzgârın şeytani varlıkların temsilcisi olduğuna tanık olunur. Anlatılarda rüzgâr algısının olumluyu ya da olumsuzluğu sembolize etmesinden bağımsız olarak, onun her zaman doğaüstü varlıklarla ilişkilendirildiği ve anlatıda belirleyici, mistik bir unsur olarak yer aldığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu çalışmada anlatılarda yer alan rüzgâr olgusunun kökenini aydınlatmak için

Geliş tarihi (Received): 22.07.2020 - Kabul tarihi (Accepted): 10.12.2020

* Arş. Gör., Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. zehrasenolcan@gmail.com. ORCID 0000-0003-0079-7219

meselenin felsefe, mitoloji, semavi dinler ve tasavvuf cephesindeki manası üzerinde durulmuş ve yapılan çıkarımları desteklemek için Güney Sibirya coğrafyasından Altay destanı Maaday-Kara, Şor destanı Altın Tayçı, Şor masalları Kayıp Kız ve Şanssız Nekker, Hakas masalı Işık Işıkoğlu Hakan ve bunlara ek olarak da mitolojinin Anadolu sahasındaki izlerini göstermek adına Anadolu sahasından Akkız ile Karakız masalı incelenmiştir. İncelemenin amacı, Türk mitolojisinde ve kültür yapısında yer alan rüzgâr tasavvurlarının halk anlatılarına yansımalarının ne ölçüde ve nasıl olduğunun, anlatılarda hangi işlevleri yerine getirdiklerinin tespit edilmesidir.

Anahtar sözcükler: *rüzgâr, mitoloji, inanç sistemleri, Türk mitolojisi, Türk inanç sistemi, halk anlatıları*

Abstract

Air has been an important issue because it is a vital source of human. Many beliefs about weather and wind developed in ancient philosophy, mythological perceptions and celestial religions. In many of these imaginations, the wind is a divine sign. Similarly, when we turn to Turkish mythology, we encounter beliefs that the wind is dominated by gods and spirits. The Turks; the names such as “Yel Baba”, “Yel İyesi” believed that the souls they gave were the forces controlling the winds. These emerging beliefs have influenced not only social life but also folk literature. Indeed, mythological elements are treasures that enrich literature. In this context, it can be said that wind, which is an important part of mythological perceptions, frequently finds a place in the narratives. Wind is a phenomenon that positively directs the fate of the hero with a sacred touch in narratives and can transform the hero. However, we rarely witness that the wind brings negatives to heroes and even the wind is the representative of evil beings. Regardless, there is a fact that the perception of wind is always associated with supernatural beings and is a decisive mystical element in the narrative. This study focuses on the meaning of philosophy, mythology, heavenly religions and sufism in order to illuminate the origin of the phenomenon of wind in the narratives. In order to support the ideas put forward in this study, the Altai epic from the South Siberian geography, “Maaday-Kara”, Shor epic “Altın Tayçı”, the Shor tales “Kayıp Kız” and “Şanssız Nekker”, the Hakas tale “Işık Işıkoğlu Hakan” and “Akkız and Karakız” from the Anatolian field will be examined. The aim of the study is to determine to what extent and how the reflections of wind imagery in Turkish mythology and cultural structure are reflected in folk narratives, and what functions they perform in the narratives.

Keywords: *wind, mythology, beliefs, Turkish mythology, Turkish beliefs, folk narratives*

Extended abstract

In the narratives, which are a reflection of life, it is seen that the progress in the fate of the hero is connected with the suddenly developing events. Sometimes the heroic adventure begins with a sudden and mysterious touch. This touch is a trigger, sacred power for the hero. The hero in stagnation suddenly begins to move towards his destiny with a mysterious

event. It can be a spirit, a divine call, a supernatural being that drives the hero into adventure. Sometimes the wind, which is the whisper of nature and heralds the divine world, touches the hero. In the narratives that will be discussed in this study, wind is an auxiliary element that will shape the fate of the hero by triggering the transformation. It is undoubtedly the thoughts and beliefs about the source of the wind in cultural systems that make the wind a mysterious and important power in narratives.

Mankind has positioned the wind, which is based on the holiness of the air, in similar places in mythologies and divine religions. In connection with the weather, the wind is included in the belief systems as a divine sign and as an aid or punishment for the price of the sins committed. Independently of its positive or negative qualities, one thing is certain, which is that the wind is clearly a tool at the disposal of the supernatural, sometimes even a dangerous weapon. In a simpler and more general way, when we consider mythologies and thought systems around the world, the tendency to associate all air and air related elements with the supernatural is noteworthy.

The Turks have placed the wind in an important and decisive position in their lives and called it “yel” and assigned souls to the “yel”. The word “yel” means wind. However, in Turkish culture, wind is not only divine energy, positive divine power, but is often interpreted as a sign of negativity. The Turks thought that the winds were under the control of the gods, but at the same time they feel great fear against the spirits that created it. This is due to the respect and fear of the divine, the possibility of a reward or punishment from it. Today, the definition of a bodily pain in Anatolia as “yel girme” can be explained with the belief that the evil spirits that haunt the human body make the person sick, according to the old Turkish culture. Another explanation of these two expressions in the concept of “yel” is the negative characters of Turkish mythology such as seven or nine-headed Celbegen, Yelbuga and Yalmavuz. These characters are often seen in epics and fairy tales as beings that tend to harm and trap people and compete with people.

The Azerbaijani Turks believed in a mythological entity named Yel Baba, who is the ruler of the winds and storms, and called Yel Baba to help them to winnow crops, and at the same time felt great fear against him. In the wind thought of the Altay Teleutes, we see beliefs that the spirit of the person who left his body after his death will turn into a wind. Another finding that makes the matter of wind and divine energy meaningful is the link between shaman and wind. It is a symbolic representation of the wind that the shaman is standing with tambourine during the ritual and turning quickly around himself. Shaman does not only describe the wind with his movements, but also by expressing this with using expressions, “I came like the wind, I go like the wind.” Evoking the wind with movements or words is a symbolic method used in the shaman’s rites. The physical movements of the shaman are essentially the method of calling the wind. The shaman invokes supernatural powers from a wider perspective, thanks to his magical operations such as turning around himself and shaking the fan.

There is a common point in which all these facts, which are designed in many ways in the mythological views and philosophical ideas of various societies, meet. This point is the spiritual aspect of the wind. This point is the spiritual aspect of the wind. Wind is a spiritual

energy that sometimes creates fear, sometimes helps, and is respected. Above all, it is certain that there is a common understanding in the cultural structures that the weather and wind are under the rule of God. One aspect of divine domination is the souls that bring the winds.

Its position in nature, belief systems and philosophical thoughts carried wind to an important position in cultural life and led to its transfer to folkloric products. In folk narratives presenting sections of life, narrative people were associated with wind and other natural elements, and thus the meaning was enriched, and the narrative was able to go beyond the truth. While narratives present an example of life, they utilize all the elements that shape the world of human thought and behavior in life. Sometimes a supernatural power, sometimes a magical being determines the course of the narrative and shapes the hero's journey. Wind is also one of the factors contributing in shaping the events in the narrative. In many narratives, the wind is a small piece in the plot as a sign of supernatural beings. In some narratives, the heroes get their share of the wind's transformative energy. In such narratives, the wind is observed not only as a symptom but as an important building block in the hero's journey.

The most remarkable of the uses of the wind in the folkloric field is the emergence of the wind in the folk narratives as a force that changes the fate of the hero. This appearance of the wind in folklore has been determined in the epics and tales of the Turkish world. An important part of the epics and fairy tales to be mentioned is from the South Siberian geography, which reflects the mythological background very well, and one from the Anatolian field. The narratives taken from the South Siberian geography are the Altaic epic Maaday-Kara, the Shor epic Altın Tayçı, Shor tales Kayıp Kız and Şanssız Nekker, the Hakas tale Işık Işıkoğlu Hakan. From the Anatolian field, the tale of Akkız and Karakız was examined. The aim of the study is to determine to what extent and how reflections of wind imagery in Turkish mythology and cultural structure are reflected in folk narratives, and what functions they perform in narratives.

Giriş

İnişler, çıkışlar ve zikzaklarla dolu yaşam yolculuğu düz bir çizgi üzerinden ilerlemez. Yaşamın bir yansıması olan anlatılarda da kahramanın kaderindeki gidişatın ansızın gelişen olaylarla bağlantılı olduğu görülür. Durağan bir yaşam içerisinde, aynı durağanlıkla devam ederken kahramanlaşmak mümkün değildir. Kahramanlık yolculuğu, bazen ani bir farkındalıkla başlar. Örneğin, kahraman durağanlık içindeyken aniden evlenmeye karar verir, durup dururken aniden avlanma arzusuyla dolup taşar ya da çok eski bir düşmanı hatırlayıp birdenbire ona savaş açmaya karar verir. Bu ani hareketlenmeler kahramanın enerjisini yüksek bir noktaya taşır. Bunun dışında yolculuğu başlatan her zaman kahramanın içsel çağrısı olmayabilir. Bazen ani ve gizemli bir dokunuşla kahramanlık serüveni başlar. Bu dokunuş kahraman için tetikleyici, kutsal bir güç niteliği taşır. Durağanlık içerisindeki kahraman aniden gizemli bir olayla kaderine doğru yol almaya başlar.

Kahramanı serüvene sürükleyen bir ruh, tanrısal bir çağrı, doğaüstü bir varlık olabilir. Bazen de tabiatın fısıltısı ve ilahi âlemin habercisi olan rüzgâr kahramana dokunur. Bu çalış-

mada ele alınacak anlatılarda rüzgâr, kahramanın dönüşümünü tetikleyerek kaderini biçimlendirecek yardımcı bir unsur olarak yer alır. Rüzgârı anlatılarda gizemli ve önemli bir güç durumuna getiren, kuşkusuz kültürel sistemlerde rüzgârın kaynağına dair düşünceler ve ona yönelik inanışlardır.

Düşünce ve inanç sistemlerinde hava, rüzgâr ve nefesle ilgili tasavvurlar

İnsanlar her zaman tabiatta kolay olarak gözlemleyebildikleri varlıklar üzerine düşünceler geliştirmişler ve onlara çeşitli anlamlar tayin etmişlerdir. Bunlardan biri de dört unsurdan biri olan havadır. Hava durgundur, harekete geçtiğinde rüzgâr, fırtına ve kasırgadır. Yaşamının ve canlılığın vazgeçilmez bir parçası olan hava, insan algısında yalın halinden ziyade harekete geçmiş aktif haliyle yer eder.

Ulaşılamayan ve sınırları bilinmeyen gizemli gök, kutsal kabul edilip insan yaşamında önemli bir güç olarak algılanmıştır. Dinler tarihçileri, gökyüzünün daima yüce varlık/varlıkların yeri olduğu ve bu yüzden de insanlık tarihi boyunca kutsallık atfedildiğini belirtirler. Hava, gökyüzünü ve tüm âlemi kapladığı için yüce varlık/varlıklarla özdeş olarak görülür. O halde, tanrıyla özdeş olan havanın ilişkili olduğu tüm varlıklar da (rüzgâr, fırtına vs.) tanrıyla ilişkili ve kutsal enerjiyle dolu olarak kabul edilmelidir. Havanın vazgeçilmezliği ve dolayısıyla kutsallığı; rüzgâr, fırtına gibi doğa olaylarının ilahi dünya ve ruhlar âlemiyle ilişkilendirilmesine yol açmıştır. Rüzgâr ve fırtına kadar, nefes ve ruh üzerine gelişen düşünceler de havayla ilgili tasavvurların birer parçasını oluştururlar. Nasıl rüzgâr ilahi dünyaya yoruluyorsa, nefes ve ruh da kutsal enerjiye yorulur.

Antik Çağ filozofları, hava ve onunla ilgili tüm olgular üzerine varoluşa yönelik düşünceler geliştirirken, mitolojik sistemlerde ve semavi dinlerde hava ve rüzgârın varlığı tanrısal bir işarete, hatta tanrının hiddetine ve kudretine, bazen de yardımına yorumlanmıştır. Akılcı bir yaklaşımla doğaya yönelen Antik Yunan düşünürleri, doğa ve onu meydana getiren ilk madde üzerine düşünceler geliştirirken, dünya üzerindeki temel elementlerin yanı sıra havayı da farklı bakış açılarından değerlendirmişlerdir.

Sokrates'ten önceki düşünürler, varlığın kaynağı(arkhe) üzerine çeşitli fikirler öne sürmüşlerdir. Bunların arasından Anaksimenes; yayılma, hareket etme ve yoğunlaşma/seyrekleşme kabiliyetlerine dayanarak “arkhe”nin hava olduğunu ileri sürmüştür. Hava her tarafa dağılıp yayılabilir, her yere girebilir. Dünyayı kuşattığı gibi insanı da sarıp sarmalar. Anaksimenes’i “arkhe”nin hava olduğu fikrine ulaştıran bir diğer neden ise, onun havayla ruh arasında gördüğü benzerliklerdir (Arslan, 2006: 121-122). Her nefes alıp verişte insanın içini dolduran hava, aslında her seferinde insanı kutsal bir enerjiyle sarıp sarmalamaktadır.

Evrenin düzeni ve insanın bu düzen içindeki yeri ile ilgili açıklamayı bir kuşaktan diğerine aktaran vazgeçilmez bir dil olan mitler, yaratılıştan söz ederken önceliği suya verirler. Ancak karanlık ve ezeli suların yaratılışı başlatması için harekete ihtiyaç vardır. Kimi anlatıda dansla kimi anlatıda kanat çırpma ile birlikte hareket başlar. Hareket, yaratılış demektir. Yunan mitolojisinde dünyanın yaratılışı mitosu, “güvercin” ve “yılan” gibi dişil ve eril ilkeleri sembolize eden iki varlıkta ifade bulur. Yaratılış, “Her şeyin tanrıçası” Kaos’tan doğan dalgalar üzerinde

dans eden Eurynome'yla başlar. Eurynome'un kanat çırpışından doğan rüzgârdan da yılan Ophion doğar (Graves, 2010: 25; Sproul, 2017: 207). Böylece yaratılış başlamış olur.

Kozmogoni mitlerinde “yaratılış gücü” olarak sunulan rüzgârı, tanrısal bir güç olarak pek çok kez çeşitli kurgusal biçimlerde görürüz. Örneğin Yunan mitolojisinde yüce tanrının emrindeki Aeolus, Zeus'un buyruğuyla rüzgârları ya da kasırgaları sakladığı yerden çıkarıp dünyaya gönderir (Rosenberg, 2003: 31). Ares de başta fırtına tanrısı olarak konumlanmasına rağmen, daha sonra savaşın sembolü haline gelmiştir (Can, 1994: 86). Aurora ile Astraea'nın çocukları olan Zephyros, Boreas, Notos, Euros da dört yönden esen rüzgârların hâkimleridir (Bonney, 2018: 439). Sümer mitolojisi havayla ilişkilendirilen tanrıların yoğun olduğu bir diğer mitolojik sistemdir. Evrenin yaratılışında yer ve göğü birbirinden ayıran ve ismi “*Azgın Rüzgârın Efendisi*” anlamına gelen Enlil, hava tanrısı (Kramer, 83; Eliade, 2009:105), Ea da fırtına ve rüzgârlardan sorumlu tanrılardan biridir (Uraz, 1994: 37,49). Bu örneklerden yola çıkarak, rüzgâr, fırtına ve kasırga gibi hava olaylarının tanrıların bir alameti, hâkimiyetinin bir göstergesi ya da yaratılış ateşini alevlendiren bir güç olduğu söylenebilir.

Semavi dinlerin kutsal kitaplarında da hava ve rüzgârla ilgili inanışlar görülür. Kitab-ı Mukaddes'te yaratıcı ve rüzgâr arasında bir ilişki vardır. Yaratıcının kutsal enerjisi doğayı harekete geçirir; rüzgâr bir sözle yaratıcının önünde esmeye başlar, ardından deprem oluşur. O, ne rüzgârdadır ne depremedir (Kitab-ı Mukaddes, 1. Krallar: 19). Rüzgâr, O'nun kudretinin bir alametidir. Rüzgâr gibi hareket içeren hava olaylarının yanı sıra, birçok kültürde havanın bir biçimi olan nefesin tinsel bir bakış açısıyla yorumlandığı da göz ardı edilmemelidir. İslami anlayışta Cebrael Aleyhisselam, Hz. Meryem'in nefesle hamile kalmasını sağlar. Böylece Hz. Meryem hiçbir erkekle münasebeti olmadan çocuk doğurmuştur (Ocak, 2012: 269). İslami anlayışta yer alan bu hadise, “nefes” teki güce dair inançların ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir.

Kuran-ı Kerim'de, her şeyde olduğu gibi hava ve onunla ortaya çıkan tüm olgular yüce yaratıcının hâkimiyetinde ve kontrolündedir. Mülk suresinde yer alan “*Yahut göktekinin, üzerinize taş yağdıran rüzgâr göndermeyeceğinden mi emin oldunuz?*” (Mülk Suresi: 17) sözlerinden şiddetli rüzgârın ve onunla birlikte gelen muhtemel tehlikelerin insanoğlu için bir ceza niteliği taşıyabileceği anlaşılmaktadır. İsrâ suresinde de yine benzer bir uyarı görülür. Korkudan yaratıcının merhametine sığınan insanın bunu çok çabuk unutması ve yaratıcıdan yüz çevirmesi halinde taş yağdıran kasırgalar onlara bir ceza olacaktır (İsrâ Suresi: 68).

İslami düşünüş sistemini geliştiren mutasavvıflar, insanın yaratılışı ve onun maddesel kaynağı üzerinde durmuşlar ve anasır-ı erbaa'yı yaratılışın merkezine koymuşlardır. *Aşık Paşa* “Garibname”de havanın insanın yaratılışındaki unsurlardan biri olduğunu ve Allah'ın yarattıktan sonra insana bir de ruh verdiğini dile getirmiştir (Çelik, 2019: 320) Yunus Emre ise Risaletü'n Nushiyye'de toprak ve sudan yaratılan Adem'in rüzgâr ile kurduğu ve cana kavuştuğu düşüncesine yer verir (Yunus Emre, 2013; 19-21).

İnsanoğlu, havanın kutsallığından yola çıkıp anlamlandırdığı rüzgârı mitolojilerde ve semavi dinlerde benzer şekillerde yorumlar. Havayla bağlantılı olarak rüzgâr, ilahi bir işaret ve bir yardım veya işlediği günahların bedeli olan bir ceza şeklinde inanç sistemlerinde yer almaktadır. Olumlu veya olumsuz niteliklerinden bağımsız olarak kesin bir şey vardır ki o

da rüzgârın açık bir şekilde tabiatüstünün emrindeki bir araç, hatta bazen tehlikeli bir silah olduğudur. Daha basit ve genel bir ifadeyle, dünya genelinde mitolojileri ve düşünce sistemlerini ele aldığımız zaman, hava ve havayla ilgili tüm unsurları tabiatüstüyle ilişkilendirme temayülü dikkat çeker.

Türk kültüründe rüzgâr

Dünya genelini kapsayan geniş bakış açısını daraltıp Türk kültürüne yöneldiğimizde özellikle havanın değil, onun aktif hali olan rüzgârın geniş bir yere sahip olduğu gerçeğiyle karşılaşırız. Türkler, rüzgârı hayatlarında önemli ve belirleyici bir konuma yerleştirmişler ve ona “yel” demişler, “yel” e ruhlar atamışlardır. Yel sözü, rüzgâr anlamına gelir. Ancak Türk kültüründe yel sadece tanrısal enerji, olumlu tanrısal güç olmakla kalmamış, sıklıkla olumsuzluğun bir işareti olarak da yorumlanmıştır. Türkler, rüzgârların tanrıların kontrolünde olduğunu düşünmüş ama aynı zamanda da onu meydana getiren ruhlara karşı büyük bir korku duymaktan vazgeçmemişlerdir. Bu, tanrısal olana duyulan saygı ve korku, ondan gelecek bir ödül veya cezalandırma ihtimalinden kaynaklanmaktadır. Öyle ki, *Bahaeddin Ögel* “Türk Mitolojisi” adlı çalışmasında rüzgârın varlığının kötü ruhların ve cinlerin varlığı olarak yorumlandığını, hatta bugün Anadolu’da bedensel bir ağrının “yel girmesi” olarak tanımlandığını anlatır (Ögel, 2010: 308-309). Yel girmesi anlayışı, eski Türk kültüründe insan vücuduna musallat olan kötü ruhların kişiyi hasta etmesi inancıyla açıklanabilir. Yel kavramındaki bu iki anlamlılığın bir diğer açıklaması da Türk mitolojisinin yedi veya dokuz başlı Celbegen, Yelbuga ve Yalmavuz gibi olumsuz karakterleridir. Bu karakterler, çoğunlukla destanlarda ve masallarda insanlara zarar vermeye, onları tuzağa düşürmeye meyilli ve insanlarla rekabet halindeki varlıklar olarak görülür. Bunların aynı zamanda şekil değiştirme gibi sihrî özellikleri de bulunmaktadır. Bu tipin Anadolu’da benzer özellikler taşıyan bir biçimi de Congoloz veya Karakoncolos isimleriyle bilinen görünmez varlıklardır. Congoloz’un kışın soğuk günlerinde insanların karşısına çıkarak onlara soru sorduğu ve istediği cevabı almadığı takdirde elindeki tarakla saldırdığı bilinmektedir. Konumuz açısından Congoloz’un önemi, onun soğuk günlerde fırtınalarla birlikte ortaya çıktığına dair inanışlardır (Yıldırım, 2015: 1272; Duvarcı, 2005: 126). Bu örnekler rüzgârın olumsuz varlıklara işaret eden bir güç olduğunu ve buna ek olarak olumsuz varlıkların belirtisi olabileceğini göstermektedir.

Rüzgârın hem saygı duyularak medet umulan hem de korkulan bir varlık olduğuna dair inançlar, Azerbaycan Türkleri arasında da mevcuttur. Azerbaycan Türkleri, rüzgârların ve fırtınaların hâkimi olan Yel Baba adında bir mitolojik varlığa inanmışlar ve ekin zamanı ekinleri savurması için Yel Baba’yı yardıma çağırıp aynı zamanda da ona karşı büyük bir korku duymuşlardır (Beydili, 2015:609). Bu korku, muhtemelen Yel Baba’nın yanlış davranışlar karşısında insanları acımasızca cezalandıracağı inançları üzerine gelişmiştir. Azerbaycan Türkleri gibi Yakut Türklerinde de rüzgârın bir ruhu olduğu inancı hâkimdir. Bu ruhun adı Hollorok İççite’dir. Dağlarda uyuyan rüzgâr, gürültü olduğunda uyanır (Dilek, 2014: 84). Altay Teleütlerinin rüzgâr tasavvurlarında ise kişinin ölümünden sonra bedenini terk eden ruhunun yele dönüşeceğine dair inançlarının ağırlık kazandığını görürüz (Lvova, 2013: 94). Rüzgâr ve tanrısal enerji meselesini anlamlı kılan bir diğer tespit ise, şaman ve rüzgâr arasındaki bağlantıdır.

Potapov, “Altay Şamanizmi” isimli çalışmasında rüzgârın törensel anlamı üzerinde durmuştur. Potapov, rüzgârın insan dışı bir varlık olduğunu ve doğanın gücünü temsil ettiğini dile getirir. Şamanın ayın sırasında tefle ayakta durarak kendi etrafında hızla dönmesi rüzgârın sembolik temsilidir. Şaman sadece hareketleriyle rüzgârı betimlemez, aynı zamanda bunu dile getirerek *Rüzgâr gibi geldim, rüzgâr gibi gidiyorum* ifadelerini kullanır (2012: 116-117).

Teleüt Şamanlarının da rüzgârla mistik bir bağlarının olduğu, topluluk arasında şamanlara “özünde yeli olan” adının verilmesinden anlaşılmaktadır (Lvova, 2013: 92-94). Hareketlerle veya sözlerle rüzgârı çağrıştırmak, şamanın ayinlerinde kullandığı sembolik bir yöntemdir. Şamanın fiziksel hareketleri, esasen rüzgârı çağırma metodudur. Şaman dönmek, yelpaze sallamak gibi büyüsel işlemleri sayesinde rüzgârı, daha geniş bir bakış açısıyla doğaüstü güçleri çağırır olur.

Havanın yaratılışla birlikte başlayan serüveni, insanoğlunun algısında rüzgâr ve nefes biçiminde ruhsal bir düzlemde devam etmiştir. Çeşitli toplumların mitolojik tasavvurlarında ve felsefi düşüncelerinde birçok farklı biçimde tasarlanan tüm bu olguların bulunduğu ortak bir nokta vardır. Bu nokta rüzgârın ruhsal yönüdür. Rüzgâr bazen korku uyandıran bazen yardım eden, bazen saygı duyulan ruhsal bir enerjidir. Tüm bunların üzerinde, kültürel yapılarda havanın ve rüzgârın tanrının hâkimiyetinde olduğuyla ilgili ortak bir kanı olduğu kesindir. Tanrısal hâkimiyetin bir görünümü de rüzgârları getiren ruhlar, yani iyelerdir.

Doğadaki, inanç sistemlerindeki ve felsefi düşüncelerdeki konumu rüzgârı kültürel yaşam içerisinde önemli bir yere taşıyarak anlatılara aktarılmasına yol açmıştır. Yaşamdan kesitler sunan halk anlatılarında anlatı kişileri, rüzgâr ve diğer tabiat unsurlarıyla bağdaştırılmış ve böylece anlam zenginleşmiş, anlatı gerçeğin dışına çıkarak edebilemiştir.

Bir kahramanın yaşamı etrafında gelişen destanlar ve masallar, mitolojik sistemlere ait tasarımlarla, dini ve toplumsal değerlerle bezelidir. Anlatılar, yaşamın bir örneğini sunarken yaşamın içerisinde insanın düşünce ve davranış dünyasını şekillendiren tüm unsurlardan faydalanırlar. Kimi zaman doğaüstü bir güç kimi zaman büyü bir varlık anlatının gidişatını belirler ve kahramanın yolculuğunu şekillendirir. Rüzgâr da anlatıdaki olayların şekillenmesinde katkısı olan unsurlardan biridir. Rüzgâr birçok anlatıda doğaüstü varlıkların bir alameti olarak olay örgüsünde küçük bir parça halinde yer alır. Bazı anlatılarda ise kahramanlar, rüzgârın dönüştürücü enerjisinden nasibini alırlar. Böyle anlatılarda rüzgâr, sadece bir belirti olarak değil, kahramanın yolculuğunda önemli bir yapı taşı olarak gözlemlenir.

Anlatılarda dönüştürücü bir güç: Rüzgâr

Üzerine yüzyıllardır düşünülen ve kesinlikle yaratıcı güçlerle ilişkisine inanılan rüzgârın kültürel alana ve halkbilimi ürünlerine taşınması elbette doğal bir durumdur. Rüzgârı halkbilimi ürünlerinde çeşitli kullanımlarla görürüz. En dikkat çekici olanı ise halk anlatılarında rüzgârın kahramanın kaderini değiştiren bir güç olarak ortaya çıkmasıdır. Burada rüzgârın söz konusu dönüştürücü gücüne ve kader üzerindeki belirleyici rolüne örnek olarak destan ve masallara yer verilecektir. Söz edilecek olan destan ve masalların önemli bir kısmı mitolojik arka planı çok iyi yansıtan Güney Sibirya coğrafyasından, bir tanesi ise Anadolu sahasındandır.

Altay destanı *Maaday Kara*'da (Bekki, 2001) Maaday Kara, oğlu Kögüdey Mergen'i düşmanlarından korumak için bir ağaca bırakarak doğaya emanet eder. Bir zaman sonra çocuğu yer iyesi¹ bulur. Birden esmeye başlayan şiddetli bir rüzgâr yer iyesini yere düşürür ve çocuğu alır götürür. Çok kısa bir süre sonra çocuk iki yaşına ermiş ve konuşmayı öğrenmiş çırılçıplak bir halde tekrar beliriverir. Çocuk, yer iyesi tarafından kudretli bir bahadır olana kadar büyütülür. Kögüdey Mergen, destan boyunca türlü engeller aşar, düşmanları yener ve her zaman muzaffer bir kahraman olur.

Şor destanlarından Altın Tayçı'da çocukları olmayan karı kocanın 60 yaşından sonra çocukları olur. Çocuk büyüyünce ad ister ama koyamazlar. Bir süre sonra çocuğa Altın Tayçı adını koyan bilge bir ihtiyar, sabah olduğunda atının ve elbisesinin evin önüne gelmiş olacağını söyler. Gerçekten de öyle olur. Adı samı, atı ve giysileri tamam olan Altın Tayçı, babasının düşmanı Çelbegen'den intikam almaya gider. İkisi dövüşmeye başlarlar. Bu mücadelede kazanan taraf Altın Tayçı olacaktır. Onu başarıya götüren ise rüzgâr görünümündeki ilahi yardımlardır:

Az mı geçti çok mu geçti.

Ilık bir yel esti.

Altın Tayçı'nın gücüne güç kattı. (Ergun, 2006: 306)

Şor masalı olan *Şanssız Nekker*'de rüzgâr motifi kahramana yardımcı ve onu dönüştürme eğiliminde olan tanrısal bir varlığın alameti olarak dikkat çeker. İsminden dolayı aşağılanmalara maruz kalan Şanssız Nekker bir gece evinden kaçır. Bir süre sonra bir kızla karşılaşır. Kız, kendisini Şanssız Nekker'in gelecekteki eşi olarak tanıtır. Şanssız Nekker korkup kaçmasına rağmen kız rüzgâra dönüşerek onun peşini bırakmaz:

Kız sabah uyandığında oğlan yine yokmuş. Kız bunu görünce şiddetli rüzgâr olup oğlanın arkasından seğırtmiş, onu takip etmiş. Oğlan gün aydınlığına vardığında, arkasından kara göğe kadar şiddetli kasırğa geliyormuş. Bakmış ki, rüzgâr uzak değilmiş, kız yine onu götürecekti gibiymiş. Kaçamayacağını anlamış. Kara kayanın orta yerinde soba gibi kara bir mağara varmış. Oraya buraya bakmadan kara kayaya doğru gitmiş. Kara kayaya gelip kara mağaraya girmiş. Kara kayayı kapatıp orada dinleyince duymuş ki, bu yer yer değilmiş, bu su su değilmiş. Şiddetli rüzgâr hışırdayarak gelip sert kayayı dalamış, mağaranın kapısını ardına kadar açmış. Kız çocuğu bunun önüne yine gelip düşürmüş. Oğlanı elinden tutup sürükleyerek mağaradan çıkarmış (Babuşkin, 1940: 30).

Şanssız Nekker'in karşısına çıkan bu kız onun kaderini değiştirecek, şanssızken şanslı bir kahramana dönüştürecek olağanüstü bir fırsattır. Kahraman karşılaştığı bu yabancı ve sıra dışı duruma duyduğu korkudan dolayı kaderinden kaçmaya çalışır. Ama olağanüstü güçlerle donatılmış olan kız onun peşini bırakmaz. Kızın rüzgâra dönüşebilme yeteneği onun ulvi âlemlerle ilişkisinin olduğunu, rüzgârın da onun bu yönünü simgeleyen bir alamet olduğunu gösterir. Şanssız Nekker'in kaderi bu kutsal karşılaşmayla birlikte şekillenecek ve zenginlik, güç ve mutlulukla dolu bir yaşamı olacaktır.

Anadolu'da halâ yaşamaya devam eden halk anlatılarında eski geleneğin silikleştiği bilinen bir gerçektir. Ancak buna rağmen anlatılmaya ve aktarılmaya devam eden anlatıların Türk mitolojik sisteminden ve eski inanışlardan izler taşıdığı göz ardı edilemez. Anadolu ma-

sallarının bir örneği olan *Akkız ile Karakız* masalında (Sarıyüce, 1994: 7-13) annesi öldüğü için üvey annesiyle ve kız kardeşiyle yaşayan Ayşegül, bir gün ormanda yün eğirirken aniden çıkan bir rüzgâr onun yünü alıp götürür. Ayşegül yünün peşine düşüp gider. Ne kadar uğraşsa da yakalayamaz. Ne tesadüf ki yün bir kocakarının bahçesine düşer. Kocakarı onu misafir eder, ikramda bulunur ve Ayşegül'ün iltifatlarına karşılık ona biri kara, biri kırmızı, biri pembe üç kapı gösterir. Ayşegül pembe kapıdan içeri girip çıkınca gül gibi pembe bir kız olur, güzelleşir. Ayşegül oradan ayrılıp eve dönerken güldükçe yanağında güller açar, bastığı toprak bereketlenir, sararmış otlar yeşerir. Üvey anne kendi kızını da kocakarının evine gönderip istediği sonucu alamayınca Ayşegül'ü evden kovar. Eski evinden ayrılışı Ayşegül için yeni ve olağanüstü güzellikteki yaşamının başlangıcıdır. Ertesi gün padişahın oğlu Ayşegül'ü görüp âşık olur ve onu ülkesine götürüp evlenir.

Akkız ile Karakız masalında masal kahramanını peşinden sürükleyen rüzgâr bazen de kahramanın kaybolmasına neden olan, bir süre onu saklayan ve zamanı geldiğinde tekrar meydana çıkaran ilahi bir güçtür. Rüzgârla birlikte kaybolma motifi, kahraman için bir felaket değildir. Kaybolup yeniden meydana çıkma, yeniden doğumu ve yükselişi simgeler. Geri döndüğünde kahraman yepyeni, canlı ve güçlüdür. Şor Türklerinden derlenen *Kayıp Kız* masalı rüzgâr motifinin bu yönüne güzel bir örnektir. Masalda bir kız çocuğunun aniden kaybolması ve uzun yıllar sonra evlenmiş bir halde ihtiyar bir adamın kılavuzluğunda tekrar evine dönmesi hikâye edilir. Bu masalın en dikkat çekici unsuru, kızın ortadan kaybolma aşamasında yaşanan olağanüstü hadisedir:

Üç ay geçmiş. Kız beşikte yatıyormuş. Akşam olmuş. O sırada anne-baba ev işleriyle ilgileniyorlarmış. Aniden şiddetli bir rüzgâr çıkmış, gerçek bir kasırga olmuş. Öyle bir esmiş ki beşiği kaldırmış. Karı koca korkuyla eve koşup görmüşler ki, kızlarının yerinde başka bir kız varmış. Ne bir erkeğe ne de bir canavara benziyormuş (Çudoyakov, 2010: 96).

Kızın kaybolma sahnesi büyüsel bir olay neticesinde gerçekleşir. Masalın henüz başında gerçekleşen bu olay, masalın sıra dışı bir serüveni anlatacağının habercisidir. Kızın kaybolması sırasında ortaya çıkan rüzgâr ve kasırga ulvi bir yardımdır. Bu sayede kaybolan kız, en sonunda ideal yaşamla ve mutlulukla mükâfatlandırılacaktır. Kızın kaybolmasının ardından geriye ne büyüyen ne de ölen sembolik bir bebek kalmıştır. Aradan geçen uzun yılların ardından kız eve döndüğünde bu semboller tıpkı başlangıçta olduğu gibi büyüsel bir işleme ortadan kaybolur (Çudoyakov, 2010: 97).

Kızın kaybolarak çıktığı gizemli yolculukta karşısına ilahi dünyadan gönderilmişçesine çıkan bir eş ve ihtiyar adam onun bu dünyadaki yardımcılarıdır. Kayıp kızın başına gelenler doğaüstü güçler tarafından önceden onun adına planlanmış gibidir. Ortadan kaybolarak yerine sembolik bir cisim bırakma, eş bulma ve ihtiyar adamdan gelen yardım, eve dönüş ve sembolik cismin yok edilmesi epizotlarının her biri kayıp kızı erginliğe ulaştırmak ve ideal yaşama götürmek için planlanmış basamaklar olarak kabul edilebilir. Bu noktada olayları başlatan rüzgâr olgusunun doğaüstü güçlere gönderme yaptığını da unutmamak gerekir.

Hakas Türklerinden derlenen *Işık Işıkoğlu Hakan* masalının³ olay örgüsünde rüzgâr belirleyici bir rol oynamakla birlikte diğer anlatı örneklerinden farklı olarak olumsuzluğu

simgeler. Hakan duyduğu bir kehanetten dolayı kızını tehlikeden korumak adına kimseye göstermeden büyütülmüştür. Kız yirmi beş yaşına geldiğinde babasından bir kerecik bahçeye çıkma izni ister. Kızın bahçeye çıkması masalın dönüm noktasıdır. Yirmi beş senedir adeta kızın gün yüzüne çıkmasını pusuda bekleyen doğaüstü güçler, sonunda harekete geçme fırsatı bulurlar. Birden gökyüzü bulutlarla kaplanır, ağaçları yerinden söken bir kasırga çıkar ve Darya Işıkkızı kasırgaya kapılıp kaybolur. Kızı arama yolculuğuna çıkmaya gönüllü olan ordudan bir asker, kızı kara Celbegen'in evinde bulur. Kız rüzgârla kaybolduktan sonra kötü huylu birine dönüşmüştür. Masal boyunca asker ve kız arasında stratejik bir mücadele görülür. En sonunda iyi niyetli asker, kızı öldürüp yurdun yönetimini ele geçirir ve bir hizmetçiyle evlenip mutlu mesut yaşamaya başlar. *Işık Işıkoğlu Hakan* masalında diğerlerinden farklı olarak rüzgâr iyilik değil kötülük getirir. Bunda rüzgârın bu masalda Celbegen'in bir alameti olmasının payı büyüktür. Genellikle masalarda olumluyu sembolize eden doğaüstü varlıklarla rüzgâr arasında bir bağ kurulurken burada şeytani bir varlık olan Celbegen'in rüzgârla sembolize edildiğine şahit oluruz. Bu masal, yukarıda da sözü edilen ve Bahaeddin Ögel'in vurguladığı rüzgâr konusundaki ikiliğin olumsuz yansıması olan Celbegen'in rüzgâr fonksiyonunu açıklamak için iyi bir örnektir.

Sonuç

Hava, durgun bir haldeyken insana can verir. Harekete geçip rüzgâra dönüştüğünde ise insanın hayatına yön veren bir etkidir. Yunan mitolojisinde rüzgâr yaratılışı tetikler. İslami anlayışta hava; su ve topraktan yaratılmış olan bedeni kurutan ve nefes alıp can bulmasını sağlayan bir unsurdur. Yukarıda incelenen anlatılardan havanın hareketli hali olan rüzgârın, fırtınanın veya kasırganın kahramanın yolculuğunda belirleyici bir rol oynadığı dikkat çekmektedir.

Anlatılarda havanın genellikle ilahi bir rüzgâra dönüşerek kahraman için çoğu zaman dönüştürücü bir güç olduğu görülür. Kahramanın rüzgârla teması onu canlandırır ve ona yepyeni bir yaşamın kapısını aralar. Kahraman için rüzgârın varlığı hareketin başlangıcıdır. Bu hareket bir bakıma yaratılışın bir başka temsilidir. Kahraman dönüşüm yaşar ve yeniden bambaşka bir insan oluverir. Bu oluşum genellikle olumlu yönde gerçekleşir ve kahraman olağanüstülüklerle sahip bir kahraman olarak yoluna devam eder. Bazı anlatılarda rüzgârın kahramanı dönüştürme gücü yerine onu yeni bir yola sevk ettiğine tanık oluruz. Rüzgâr, kahramanın en zor anında aniden ortaya çıkıp ona yardımcı olur, gücüne güç katar.

Rüzgârın kahramanlara etkisi her zaman olumlu değildir. Bilindiği gibi tüm unsurlar çift kutupludur. Havanın veya rüzgârın olumsuz yönleri de mevcuttur Rüzgârın anlatılara olumsuz yönüyle yansımaya sadece bir anlatı örnek verilebilmiştir. Anlatıda hakanın kızı rüzgâr alametiyle ortaya çıkan Celbegen tarafından kaçırılır. Bu sadece bir kayboluş değil, kötüye doğru bir dönüşümdür. Celbegen'in tüm kötü özellikleri kıza da sirayet eder. Anlatıların tümünde kahramanın yaşamına dokunan rüzgâr, onu artık dönüşü olmayan bir yola sokar. Bu yol onu nadiren olumsuz bir sonuca ama çoğunlukla da dünyadaki cennete götürür. Sonuç ne olursa olsun rüzgârın anlatılarda kahramanın kaderine yön veren önemli bir dönüştürücü işlevi olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynaklar

- Arslan, A. (2006). *İlkçağ felsefe tarihi I*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Babuşkin, G.F. (1940). *Şor nubaktarı*. Novosibirsk.
- Bekki, S. (2001). *Altay-Türk destanı Maaday-kara inceleme metin* (Yayınlanmış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erzurum.
- Beydili, C. (2004). *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*. Ankara: Yurt Kitap.
- Bonnefoy, Y. (2018). *Dinler mitolojiler sözlüğü II*. L. Yılmaz (Çev.). İstanbul: Alfa.
- Çelik, A. (2019). Âlemin ve Âdemin dört ana unsuru: Garîb-nâme’de “anâsir-i erba”. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi [Journal Of Old Turkish Literature Researches]* , 2 (1) , 312-339 .
- Çudoyakov, A.İ. (2010). *Şorskie skazki legendı*. Kemerova.
- Dilek, İ. (2014). *Resimli türk mitoloji sözlüğü (Altay-Yakut)*. Ankara: Grafiker.
- Duvarcı, A. (2005). Türklerde tabiatüstü varlıklar ve bunlarla ilgili kabuller, inanmalar, uygulamalar. *Bilig*, 32: 125-144.
- Eliade, M. (2009). *Dinler tarihine giriş*. İstanbul: Kbalcı.
- Ergun, M. (2006). *Şor kahramanlık destanları*. Ankara: Akçağ.
- Graves, R. (2010). *Yunan mitleri*. Uğur Akpur (Çev.). İstanbul: Say.
- Kramer, S.N. (1999). *Sümer mitolojisi*. Hamide Koyukan (Çev.). İstanbul: Kbalcı.
- Lvova, E.L., Sagalayev, A.M., Oktyabrskaya, I.V., Usmanova, M.S. (2013). *Güney Sibirya Türklerinin geleneksel dünya görüşleri insan ve toplum*. M. Ergun (Çev.). Konya: Kömen.
- Ocak, A. Y. (2012). *Alevi bektâşi inançlarının islam öncesi temelleri*. İstanbul: İletişim.
- Ögel, B. (2010). *Türk mitolojisi II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Potapov, L.N. (2012). *Altay şamanizmi*. M. Ergun (Çev.). Konya: Kömen.
- Rosenberg, D. (2003). *Dünya mitolojisi*. İstanbul: İmge.
- Sarıyüce, H.L. (1991). *Anadolu masalları Cilt I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Sproul, B. C. (2017). *Yaratılış mitleri*. A. Bucak (Çev.). İstanbul: Hil.
- Şefik, C. (1994). *Klasik yunan mitolojisi*. İstanbul: İnkılap.
- Uraz, M. (1994). *Türk mitolojisi*. İstanbul: Düşünen Adam.
- Uysal, Y. (2014). *Hakas masalları* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Yıldırım, S. (2015). Türkistan’dan Anadolu’ya bir tip ve bir masalın seyahati: Jalmavız Kempir’den Congalaz Karısına. *Turkish Studies*. S. 10/12: 1261-1274.
- Yunus Emre. (2013). *Risaletü’n nushiyye*. Ankara: Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı.